

Спірідонов Микола Юрійович

*Київський національний університет будівництва і архітектури
(м. Київ, Україна)*

<https://orcid.org/0000-0002-8368-9426>

e-mail: nikspiridonov193@ukr.net

Чорноморденко Іван Васильович

*Київський національний університет будівництва і архітектури
(м. Київ, Україна)*

<https://orcid.org/0000-0002-9204-6342>

e-mail: hmurii@ukr.net

**ФІЛОСОФІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ОСНОВ
ДЕМОКРАТІЇ: ДЕЛЕГУВАННЯ ТА ВИБІР**

Резюме

Досліджено **функціональні основи демократії**, а також вибори та референдуми як істотні складові цих основ. Увиразнено дослідження феномена демократії крізь призму дисциплінарних лекал, критеріїв і пріоритетів філософії. Проаналізовано становлення поняття «демократія» як філософської концепції та інструмента управління державою. Осмислено місце наративу демократії в сучасних світопорядкових реаліях загалом і в суспільно-політичному позиціонуванні зокрема. Обґрунтовано значущість концепції «суспільного договору» для сучасної демократії: попри те, що ця концепція була популяризована Джоном Локком та Жан-Жаком Руссо ще за доби Просвітництва, в наш час вона не втратила критеріальної значущості та інструментальної ефективності. Доведено, що логіка трансформаційного еволюціонування демократичних процедур в перспективі призведе до поширення практики електронного голосування, до послуг якої вже вдаються в багатьох країнах. З'ясовано, що українська виборча система ще не готова для повноцінного впровадження електронного голосування, хоча в цьому напрямі вже зроблено чимало знакових кроків. Здійснено компаративний аналіз виборчих технологій і їх застосуванням у передвиборчій та післявиборчій політичній боротьбі. Узагальнено

труднощі демократичного транзиту України — зокрема й насамперед кризь призму механізму делегування повноважень та інструментарію виборів.

Ключові слова: світоглядні пріоритети дослідження демократії, вибори як інструмент демократії, політична кампанія, референдум, народні віче (збори), об'єднані територіальні громади (ОТГ).

Вступ

Дослідницька інтрига функціональних основ демократії багатоманітна: різнотлумаченням суспільного покликання та інструментальних можливостей демократії вже понад дві з половиною тисяч років, а від критеріального консенсусу сьогодні ми знаходимося ще далі, ніж у часи Піфагора й Сократа. Здавалося б, в епоху інформаційного суспільства аргументаційна верифікація мала б бути справою суто технічною, тому хто є хто і що є що в питаннях демократії повинно було б з'ясуватися доволі оперативно й вичерпно. Проте, не так сталося, як гадалося: замість інформаційної виразності й прозорості суспільство сучасного ґатунку все частіше опиняється в статусі маніпульованої цільової аудиторії, якій засобами демагогії, популізму, постправди, НЛП-технологій, чорної риторики та подібних інструментів відволікання уваги на другорядні аспекти намагаються нав'язати те чи інше кредо, яке до предметної сфери демократії має доволі віддалений стосунок або й узагалі його не має.

Як аргументовано наполягав фундатор стоїцизму Луцій Анней Сенека в листах до Марка Аврелія, не існує апріорі поганих чи хороших форм правління — тими чи іншими вони стають тільки апостеріорі, за фактом свого практичного застосування. Чому так? Та тому, що на теоретико-концептуальному рівні кожна форма правління — це класичний інструмент, який не наділений повноваженнями суб'єкта; він — не більше, ніж об'єкт, який використовується повноцінними суб'єктами, котрі, власне, й надають йому тієї чи іншої функціонально-інструментальної специфіки і, відповідно, того чи іншого реноме на рівні суспільної свідомості.

Між іншим, саме ця особливість пояснює негативістську ідіосинкразію, яку викликала навіть згадка про демократію серед інтелектуальної еліти грецької античності: ці мислителі відштовхувалися від максими «пізнаєте дерево за плодами його», а плоди практичного застосування демократичної теорії на той час були відверто кепськими й навіть фатальними для грецьких полісів, тому причинно-наслідковий зв'язок між практикою застосування демократії в часи античної Греції та ставленням до неї з боку освіченої і кваліфікованої еліти за причинно-наслідковим критерієм було цілком закономірним.

Вишукана іронія сучасного статус-кво полягає в тому, що в часи Сократа й Сенеки свою причетність до демократії і ангажованість демократією здебільшого ретельно приховували, а нині ледь не кожен канібал

(приміром, імператор Центрально-Африканської Республіки Бокасса II) і представники авторитарного, тоталітарного і деспотичного світогляду й стилю правління намагаються всіма правдами й неправдами отримати, висловлюючись метафорично, статус «заслуженого діяча демократії». За таких обставин масовій свідомості не позаздриш — вона значною мірою дезорієнтована й деморалізована.

У сегменті спеціалізованої (наукової) свідомості справи не набагато кращі: здебільшого тут маємо справу, висловлюючись терміном Еклезіаста, з перевіюванням половини — замість узагальнення та ієрархізації справжніх проблем відбувається перемикання уваги на другорядні чи й загалом маргінальні аспекти, а сутність «наукових здобутків» в абсолютній більшості випадків вичерпується славослів'ям на адресу демократії, її «досконалості», «бездоганності» й «безальтернативності».

Не в останню чергу такий стан речей обумовлений тією обставиною, що з різних причин дослідницькі зусилля предметної сфери демократії ледь не повною мірою перебувають у сфері повноважень соціо-гуманітарного знання політологічного профілю, а цей дисциплінарний сегмент (за всієї поваги до його репрезентантів) не володіє інструментарієм рефлексії і критичного мислення в тій мірі, в якій цих дослідницьких засобів потребує формат проблемних аспектів демократії і зумовлених ними викликів на адресу суспільства сучасного формату.

Лише розвиненому філософському мисленню до снаги впоратися з відповіддю на запитання, в чому полягає ідея демократії як така, якою є ідеальна модель демократії, якими факторами у випадку демократії обумовлена відмінність між ідеальною моделлю та практичними реаліями, чому в різних соціокультурних реаліях ця відмінність є різною, що таке демократична ментальність і чим демократичні цінності відрізняються від цінностей демократії.

Без відповідей на такі та подібні запитання неможливо вибудувати коректну смислову й критеріальну призму предметного розгляду демократії, а звідси півкроку до висновку про *de facto* безпредметність сучасного нарративу на тему демократії. На подолання (принаймні часткове) цієї безпредметності, власне, й скероване дане дослідження.

Методи дослідження

Для потреб виконання мети дослідження — осмислення функціональних основ демократії крізь призму делегування та вибору, а також задля забезпечення об'єктивності, обґрунтованості та достовірності наукових результатів було залучено низку загальнонаукових і загальнофілософських методів пізнання. Найбільш ефективними для дослідження обраної предметної сфери виявилися методологічні принципи, що забезпечують системну спрямованість наукового дослідження, а саме: принцип

системності — з метою розгляду демократії як цілісного явища, утвореного взаємопотенціюючими елементами; принцип цілісності, згідно з яким досліджуваний об'єкт сприймається у вигляді частин, органічно інтегрованих в єдину цілісність; принцип ієрархічності, який ранжує за критерієм значущості елементи системи демократії; принцип самоорганізації, котрий означає, що демократія як динамічна система іманентно спроможна самостійно підтримувати, відтворювати й удосконалювати рівень своєї організації в процесі зміни умов її функціонування. Для потреб досягнення мети дослідження використано такі методи: систематизації — задля впорядкування сукупності факторів і аспектів, які обумовлюють функціонування демократії; проблемний — для виявлення об'єктивних теоретико-праксеологічних труднощів функціонування й сприйняття явищ і процесів демократичної етиології; єдності історичного та логічного — з метою виявлення закономірностей становлення уявлень про демократію на інші.

Результати дослідження

Термін «демократія» походить від давньогрецьких слів «δῆμος» і «κράτος», які в поєднанні буквально перекладаються як «правління народу». Саме правління народу є змістовною квінтесенцією демократії, її ідеальною моделлю. Зрозуміло, що в реальних умовах імплементація ідеальної моделі в усій повноті її змістовних аспектів, акцентів і преференцій неможлива навіть апіорі, проте це не означає, що згадки про ідеальну модель і використання її як певного критеріального мірила є недоречним: насправді ідеальна модель виконує вкрай важливу функцію світоглядного взірця й орієнтира, у відповідність до якого необхідно приводити всю вертикаль суспільної життєдіяльності, за лекалами якого слід здійснювати корекцію суспільного буття й свідомості, перетворення соціальних інститутів задля підвищення рівня їхньої ефективності та забезпечення необхідних і достатніх умов для всебічного розвитку особистості.

Своєрідним змістовним ДНК демократії є ідея народного суверенітету, імперативними складовими якого в наш час вважається захист права голосу та наявність загального виборчого права. Демократичне управління державою передбачає обов'язкову підзвітність, функціональне обмеження лідерів, максимально можливе представництво громадян і загальну участь. Боротьба за владу в умовах демократії передбачає транспарентну конкуренцію, легітимність опозиції, можливість оскаржувати дії урядів і президентів, захист свобод вираження поглядів і асоціацій, існування вільних і справедливих виборів тощо [1, с. 628].

На сучасну пору найбільш конвенційно прийнятним визначенням демократії є ототожнення її з формою правління, яка ґрунтується на високому ступені народного суверенітету та колективного прийняття рішень. Принагідно зазначимо, що пряма демократія — це така форма

організації влади, яка не передбачає посередників: кожен індивід має можливість безпосередньо впливати на процес визначення пріоритетів політики і механізмів їхньої реалізації засобом волевиявлення під час участі в зборах, віче, референдумі тощо. Попри очевидну спокусливість, в наш час цю модель важко втілити на практиці, хоча в невеликих містах та громадах, де всі знають один одного і обговорювані проблеми безпосередньо стосуються їх, такий тип демократії є функціонально оптимальним [2, с. 159].

Втім, як тільки відбувається розширення розмірів електорату та політичної сфери, пряма демократія виявляється громіздкою та незручною, тому за таких обставин вона об'єктивно й закономірно поступається місцем іншому типу демократії — представницькому. Так з'являється проміжний політичний актор між громадянином та політичними результатами держави. За результатами виборчого процесу обирається одна особа або група осіб, яких уповноважують приймати рішення від імені громадян, яких вони репрезентують.

Парламентські системи відрізняються повноваженнями, які вони надають законодавчій гілці влади. Виразним прикладом можуть слугувати Німеччина та Велика Британія: там інституційна конфігурація включає виборців, які обирають представників парламенту, а партія, що отримує найбільшу кількість місць у Конгресі, обирає главу уряду — прем'єр-міністра чи канцлера. Однією з характеристик цієї системи правління є розділена виконавча влада, що складається з глави уряд та глава держави. Глава уряду контролює законодавчий процес і визначає порядок денний формування політики [3, с. 103-104].

Президентські системи, які зосереджують владу у виконавчій гілці влади, мають тенденцію є менш представницькими і водночас більш стабільними. На відміну від парламентських демократій, де вибори відбуваються поетапно, у президентських системах громадськість обирає членів виконавчої та законодавчої гілок влади одночасно. Результати виборів до законодавчих органів не впливають на склад виконавчої гілки влади.

Філософський фундамент демократії закладали античні філософи, починаючи з Платона, який у книзі «Держава» окреслив взірцеву (ідеальну) державу, в якій вирішального значення набуває інтелектуальний і загалом політико-управлінський рівень, тому правителі мають бути філософами. Також автором розглянуто різні форми тогочасного державного управління — тімархію, олігархію, тиранію і демократію крізь призму їхніх переваг та недоліків. Особливу увагу Платон приділяв афінській демократії: на його думку, оскільки членство в Раді п'ятисот обмежувалось одним роком і жоден громадянин не міг входити до неї більше двох разів, то це позбавляло керівний орган можливості стратегічного планування.

Афінські лідери отримували владу, говорячи виборцям те, що ті бажали почути, замість того, щоб скласти і втілювати в життя план дій, спрямований на підвищення загального рівня добробуту на тривалу перспективу. Платон не був прихильником демократії, проте зробив істотний внесок у теоретичну розробку її фундаментальних засновків. Він виходив із тих міркувань, що найбільш вдалим є елітний керівний орган, що складався б із філософів, а мета цього органу — служіння на благо держави. Якщо ж державою керують ремісники і гешефтьярі, то держава скеровує пріоритетні зусилля на особисте й групове матеріальне збагачення. Аристотель так само вважав демократію неефективною формою правління, але разом із тим зробив значний вплив на її розвиток своєю фундаментальною працею «Політика».

В Середні віки демократія розвивалась повільно, перебуваючи практично в анабіотичному стані, відчутного прискорення розвиток демократичної теорії і практики набув лише у XVI столітті. У книзі «Роздуми про Лівію» Ніколо Макіавеллі обґрунтував концептуальний засновок, відповідно до якого Конституція повинна надавати частину управління і монархам, і вельможам, і народу [4, с. 16].

Важливим етапом у розвитку теоретико-концептуальних основ демократії була поява в XVII столітті ліберальної доктрини. Її фундатором вважається Джон Локк, який у «Трактатах про правління» (1689-1690) аргументовано заперечував теорію спадкової влади. Критикуючи монархію, він переконливо доводив, що державна влада не повинна передаватись людині за її походженням. Так само він наголошував на неприйнятності (за критерієм непередбачуваності наслідків) унаслідування влади неповнолітніми [5, с. 29].

Дж. Локк також розробив теорію прав людини, що було важливим концептуальним кроком на шляху побудови демократичного суспільства. На його думку, держава так чи інакше є результатом суспільного договору — і якщо влада не виконує свою частину договору, то супротив такій владі можна вважати законним, бо окрім законів юридичних є закони вищі — природні [5, с. 31].

Згідно з Локком, виконавча гілка влади повинна мати чітку підзвітність народу і судочинству. Це цілком сучасний, демократичний погляд на владу. Разом із тим у працях Дж. Локка не бракувало амбівалентних і суперечливих концептуальних положень — зокрема, він наполягав, що жінки та мешканці з низьким майновим цензом не повинні вважатися громадянами, бо це нібито лише дискредитує саму ідею демократії і стає непереборною завадою на шляху її функціональної ефективності [6, с. 543].

Наступний крок у розвитку концептуалістики демократичного правління зробив видатний французький філософ Жан-Жак Руссо. Бертран Рассела вважав Руссо фундатором політичного романтизму [7, с. 543].

У трактаті «Роздуми про нерівність» (1754) Жан-Жак Руссо багато в чому поділяв погляди Томаса Гоббса і особливо Джона Локка зокрема, він аргументовано заперечував «божественне» (чи пак — «природне») право монархів на владу. Він вважав, що влада повинна належати громадянам: саме вони мають здійснювати керівництво країною. «Людина народжена вільною, а опиняється повсюди в кайданах. Ті, хто вважають себе власниками інших, є рабами ще більшою мірою, ніж формальні раби» [8, с. 100]. Ідеї Руссо справили істотний вплив на розгортання французької буржуазної революції. Загалом же концептуальне кредо Руссо полягає в наступному: «Наскільки б нерівними не були люди фізично й розумово, вони є рівними в своїх правах» [8, с. 117].

Жан-Жак Руссо не заперечував факт фундаментальної нерівності людей він народження, але рішуче обстоював необхідність скасування привілеїв «за правом народження» [9, с. 55]. На його думку, люди можуть гідно жити лише в суспільстві, яке функціонує в межах закону. Політична рівність і свобода — це права, необхідні для повноцінного життя і розвитку людини. «Свідомість особистості прагне автономії так само, як нації прагнуть незалежності й самоуправління» [8, с. 55]. На думку Руссо, як тільки влада слабшає, зникають необхідні й достатні підстави їй підкорюватися. Для того, щоб владі добровільно підкорювались, вона повинна володіти насамперед визнаним громадянами (тобто легітимним) моральним авторитетом [8, с. 42].

Оскільки «жодна людина не має природного авторитету перед своїми товаришами, і сила сама по собі не наділяє додатковими правами, то вся законна влада має базуватися на договорах» [8, с. 42]. Руссо аргументовано доводив неприйнятність одноосібної влади, наголошуючи, що монарх може порушити суспільний договір. В той же час за демократичної влади кожен поступається частиною своїх прав за власним бажанням. В цьому, на його думку, полягає ключова перевага демократії над монархічною формою правління [8, с. 165]. Фактично, Жан-Жак Руссо є одним з ідеологів громадських протестів. На нашу думку, «Теорія суспільного договору» не втратила своєї актуальності й у наш час, слугуючи концептуальним орієнтиром для всіх демократичних держав.

Із кінця ХХ століття простежується тенденція, відповідно до якої все більше уваги приділяється окремим аспектам функціонування демократії, а також причинам кризи демократії чи навіть занепаду, стагнації демократичних режимів. Для прикладу варто взяти резонансну працю П'єра Розанволла «Демократична легітимність: неупередженість, рефлексивність, близькість». Автор зазначає, що від кінця ХІХ століття й до 1980-х років демократична легітимність була пов'язана з двома ключовими інститутами: першим була виборча урна, яка надала легітимності за допомогою виборів, що характеризуються загальним виборчим правом;

другим була професійна бюрократія (чи пак — державна служба) — себто посади, які були відкриті для всіх на основі конкурсного відбору. Однак з 1980-х років ця подвійна легітимність дедалі більше ставиться під сумнів з двох основних причин. Перша полягає в тому, що вибори були «десакралізовані», частково — через зміну розуміння «більшості», а частково — через посилення уваги до меншин, що призвело до змін у розумінні того, ким є «народ». По-друге, підірвана довіра до бюрократії [10, с. 344].

Сьогодні вже класична праця Дугласа Норта в співавторстві з Джоном Воллісом і Баррі Вайнґастом «Насильство та соціальні порядки» є одним із основних смислових навігаторів в адекватному розумінні сучасних демократичних процесів. Ключова ідея книги полягає в тому, що саме політика визначає якість життя: рівень добробуту, ступінь безпеки та діапазони, в яких вони змінюються. Автори стверджують, що через відмінності в способах розгортання влади деякі суспільства руйнуються у відповідь на потрясіння, тоді як інші успішно адаптуються до нових умов [11, с. 21].

Від донеолітичних часів до сьогодні авторами визначаються три основні форми соціальної організації. Перша — це базовий порядок особистих стосунків між впливовими особами в аграрному суспільстві. Послідовно вони перетворюються в другу форму — «природний порядок», який визначає низку знеособлених стосунків, що підпадають під панівні коаліції, які диктують доступ до влади та насильства [11, с. 18]. Третя система — це порядок «відкритого доступу», стабільне, адаптивне та демократичне суспільство, що характеризується інституційним пом'якшенням особистого ризику, притаманного соціальній участі. Зрештою, суспільства «відкритого доступу» усувають насильницькі тенденції конкуруючих домінуючих коаліцій, замінюючи їх чесною політичною конкуренцією, спільними ринковими перевагами та стимулами для зміни політичного керівництва. Ключовими для таких суспільств є постійні інститути (сучасні корпорації, наприклад) і повторювані безособові взаємодії, які забезпечують ефективність і багатство [11, с. 110-111].

Дерон Аджемоглу та Джеймс Робінсон відомі насамперед за бестселером «Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності». Проте, не менш цікавою є їхня наступна праця «Вузкий коридор: держави, суспільства та доля свободи». В цій роботі вчені наголошують на ролі, яку відіграють інституції, що ведуть до належної практики управління та підзвітності. Стабільні суспільства завжди виникають внаслідок транспарентної соціальної та політичної конкуренції [12, с. 447-449]. В такий спосіб вони постійно змінюються (звідси, між іншим, термін «вузький коридор»), тому ліберальним демократіям необхідно підтримувати та відтворювати такі інститути, аби вони могли залишатися

на цій вузькій смузі на шляху до суспільної стабільності та економічного зростання [12, с. 14-17]. Це ключовий теоретичний принцип книги, який загострює дискусію щодо природи ліберальних демократій.

Втім, треба розуміти, що ліберальні демократії доволі вразливі (особливо на ранніх стадіях розвитку) і вимагають складного й здебільшого тривалого процесу еволюції в напрямі ефективної стабільності. Така вразливість генеалогічно притаманна навіть зрілим демократіям, то ж такі суспільства покликані забезпечити своїм громадянам відчуття органічної причетності до перебігу демократичних процесів [12, с. 79-80].

Якщо представники капіталу в суспільстві за відсутності функціональної опозиції отримують занадто багато влади, то система не працює в інтересах більшості. Крім того, цей фактор створює ризик того, що автократ матиме спокусу узурпувати владу або, принаймні, істотно підвищує ризик такої вірогідності. Кінцевим результатом може стати вихід із так званого вузького коридору та перехід до суспільства, в якому значні маси громадян уже не довіряють «системі». Формальні правила більше не збігаються і не взаємодіють з неформальною поведінкою і правилами. Такий розрив між формальними та неформальними правилами може призвести до колапсу суспільства у формі громадянської війни чи авторитарної моделі, очолюваної елітою, в якій олігархи правлять разом із політичними керівниками.

Одним із провідних концептуалістів політичної філософії впродовж кількох попередніх десятиліть залишається професор політології зі США Джин Шарп — автор резонансної книги «Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи» (1994) і фундатор концепції сучасних ненасильницьких революцій. Такими революціями, зокрема, були: «Революція троянд» у Грузії (2003-2004 роки); «Помаранчева революція» в Україні (2004 рік); «Пурпурова революція» в Іраку (2005 рік); «Тюльпанова революція» в Киргизії (2005 рік); «Революція кедрів» у Лівані (2005 рік); «Волошкова революція» в Білорусі (2006 рік); «Революція кактусів» у Мексиці (2006 рік); «Шафранова революція» в М'янмі (2007 рік); «Бузкова революція» в Молдові (2009 рік); «Зелена революція» в Ірані (2009 рік); «Фінікова революція» в Тунісі (2011 рік); «Революція Лотоса» в Єгипті (2011 рік); «Жасминова революція» в Китаї (2011 рік); «Болотна революція» в Росії (2011—2013 роки); «Революція гідності» в Україні (2013-2014 роки); «Оцтова революція» в Бразилії (2013-2016 роки); «Революція парасольок» у Гонконзі (2014-2015 роки); «Хризантемова революція» в Молдові (2015-2016 роки); «Електричний Єреван» у Вірменії (2015 рік); «Революція свічок» у Республіці Корея (2016-2017 роки); «Оksamитова революція» у Вірменії (2018 рік); «Революція асамблей» у Венесуелі (2019 рік); «Революція посмішок» в Алжирі (2019 рік).

Ідеологом і концептуальним натхненником усіх цих революційних подій був Джин Шарп. На його думку, «військовий переворот, спрямований проти диктатури, може здаватися відносно легким», проте він має суттєві недоліки. Насамперед, військовий переворот не усуває нерівномірний розподіл влади між населенням та елітою. Нова влада може стати навіть більш авторитарною, ніж попередня. Вибори також не завжди є дієвим інструментом політичної трансформації за умов диктатури. «Міжнародний тиск може бути дієвим лише за підтримки внутрішніх сил опору» [13, с. 18].

Відповідно до концептуалістики Д. Шарпа, «однією з характерних ознак демократичного суспільства є існування незалежних від держави численних неурядових груп та інституцій, таких як, наприклад, сім'я, релігійні організації, культурні товариства, спортивні клуби, економічні інститути, профспілки, студентські асоціації, політичні партії, сільські громади, клуби садівництва, правозахисні організації, музичні групи, літературні товариства, тощо. Ці структури існують як для досягнення власних цілей, так і водночас для задоволення суспільних потреб. Крім того, такі структури мають велике політичне значення. Вони служать груповою та інституціональною базою, на основі якої громадяни можуть здійснювати контроль за розвитком суспільства і протистояти іншим групам або владі, вразі, якщо ті незаконно зазіхатимуть на їхні інтереси, втручатимуться в діяльність чи життя... Спільною ознакою у всіх прикладах повалення чи ослаблення диктатури була здатність населення та його інституцій до хороброго масового політичного спротиву» [13, с. 29].

Цілком очевидно, що навіть найміцніша диктатура має свої слабкі місця. Джон Шарп нарахував 17 основних слабких місць, характерних для диктаторських режимів. Вдале використання слабких місць має своїм кінцевим наслідком повалення диктатури або її обмеження. Джин Шарп розглянув у своїй книзі 198 методів ненасильницьких дій з метою повалення диктатури. Найбільш ефективними він вважав такі: публічні промови; групові чи масові петиції; гасла, карикатури і символи; знамена, плакати та інша демонстративна інформація; листівки, брошури і книги; газети та журнали; радіо й телебачення; пікетування; вивішування прапорів та носіння символів; символічне запалювання вогнів (смолоскипи, ліхтарі, свічки); висміювання посадових осіб (у сучасній термінології — булінг); мітинги протесту; марші; паради; релігійні процесії; студентський страйк; суспільна непокора; голодування. Зрозуміло, що в епоху інформаційного суспільства істотно підвищується інструментальне значення Інтернету загалом і соціальних мереж зокрема: питома вага цих засобів досягнення мети ненасильницького повалення політичного режиму в багатьох випадках перевищує 50%.

Вибори як важливий атрибут і навіть імператив демократії супроводжують людство від первісних часів до наших днів. Вважається, що

вже в первісному суспільстві існувала виборність вождів і рад старійшин. Обирали з-поміж найбільших авторитетних членів громади за їхніми фізичними й розумовим якостями та особистою жертівністю на користь громади. Коліскою демократії приблизно у VIII столітті до нашої ери стали **Стародавні Афіни**. Саме тоді зародився фундамент демократичного суспільства — зокрема, процедура демократичних виборів. Вільні громадяни брали активну участь у народних зборах і голосували з різних важливих питань. У Стародавній Греції також застосовувались вибори за жеребом. Таким чином обирались більшість посадових осіб і колегіальних органів. Афіньська демократія була прямою і безпосередньою. Кожен громадянин мав не лише право, а й відповідальний обов'язок брати участь у вирішенні важливих державних питань. Втім, виборам за жеребом були притаманні істотні недоліки — зокрема, була велика ймовірність того, що посаду може отримати абсолютно невідповідний до управлінських функцій громадянин. В античних містах-державках верховну владу мали збори всіх громадян. Це було можливо тому, що населення цих міст, як правило, не перевищувало 10 тисяч осіб. Раби та жінки політичних прав не мали.

Значні демократичні перетворення в політичному устрої стародавніх Афін пов'язані з архонтом Солоном (близько 640—558 року до н. е.), який чітко окреслив повноваження народних зборів і процедуру їх скликання та проведення. Саме народні збори приймали закони, оголошували війну й укладали мирні угоди, а також обирали посадових осіб афінської держави. Посаду головуючого на народних зборах міг посісти будь-який громадянин. Важливу роль відігравало ораторське мистецтво і вміння переконати народні маси. В Афінах послідовно відстоювався принцип, що жодна посадова особа не могла бути призначена в обхід виборчої процедури. Голосування відбувались часто і з найрізноманітніших питань.

У **Стародавньому Римі** існувало одразу кілька державних інститутів — цар, сенат, народні збори. Посада царя тривалий час не передавалась спадково, а була виборною. Теоретично ним міг стати будь-який повнолітній римлянин. Кандидатура царя висувалась народними зборами і затверджувалась сенатом.

Після реформ царя Сервія Туллія (правив у 578—535 році до н. е.) з'явився новий вид народних зборів — центуріатні коміції. Їх вплив поступово зростав. Вони почали приймати важливі рішення, обирати посадових осіб, приймали закони.

Після повалення царської влади (510 рік до н. е.) виконавчу владу почали здійснювати магістрати. Серед визначних рис магістратур були виборність, колегіальність і відповідальність за службові дії.

Саме в республіканський період формуються основи демократії і правового статусу римського громадянина. Одним із найголовніших обов'язків вважалась участь у військових кампаніях і політичному житті.

Що стосується процедури виборів, то застосовувалася значно досконаліша порівняно з Грецією виборча система: основою структури управління в Стародавньому Римі було право громадян бути обраними в різноманітні органи влади [14]. Звичайно, існували певні майнові цензи, проте подібний стан речей подекуди існує й нині. Наприклад, в Україні на президентських виборах 2019 року всі кандидати були змушені зробити грошовий внесок у розмірі 2,5 мільйони гривень.

Від V століття до н. е. в Римі від голосів вільного населення залежало право сильних світу цього бути при владі. Здебільшого голосування було таємним. Виборам передувала виборча кампанія. Часто кандидати особисто ходили містом і закликали городян віддати за них голоси. Вже тоді законодавчо боролися зі спробами фальшування результатів виборів і з підкупом виборців. У IV столітті до н. е. було законодавчо заборонено дарувати виборцям подарунки та хабарі. Винних карали грошовими штрафами, заборону обіймати певні посади і навіть 10-річним вигнанням (депортацією за межі міста).

Визнаним майстром ведення виборчих кампаній був Юлій Цезар. Іноді він застосовував не зовсім демократичні методи — зокрема, в 55 році до н. е. Юлій Цезар прислав на вибори членів магістрату кілька тисяч своїх воєнків з Галії. Навіть у ті часи ефективно застосування виборчих технологій призводило до того, що в магістрат обирались кандидати, головною метою яких була матеріальна нажива. За часів Октавіана Августа (63 рік до н. е. — 14 рік н. е.) головне значення на виборах мала підтримка імператора. Інші фактори були другорядними.

Що стосується **передвиборчих технологій**, то в Помпеях, наприклад, використовувалися агітація на стінах будинків. Червоною фарбою писали імена кандидатів і їх звернення до виборців. Також вже тоді застосовувався чорний піар проти опонентів у вигляді лайливих слів і карикатур.

В період раннього середньовіччя організація управління германських племен мала ознаки військової демократії. Кожен вільний член племені теоретично міг брати безпосередню участь в правлінні. Народні збори обирали старійшин, військових вождів і навіть королів. Проте, тривалий час виборчі процедури були організаційно аморфними й процедурно неструктурованими. Часто процедура обрання означала лише схвалення запропонованої кандидатури, а хто саме міг запропонувати кандидатуру вождя достеменно не відомо. Втім, достеменно відомо, що вже в ті часи існували «сірі кардинали», тобто впливові люди, які не формально не посідали жодних посад, проте мали істотний вплив на прийняття «потрібних» рішень. У I столітті до н. е. з'явилась відповідальність за підкуп виборців. Кандидатам було заборонено влаштовувати безкоштовні гуляння й видовища для виборців, а також роздавати гроші. Порушникам могли

закрити доступ у магістрат і накласти штраф. Згодом почали застосовувати механізм вигнання з конфіскацією майна.

Починаючи з X століття в Західній Європі починають розроблятися виборчі процедури. Це було пов'язано, зокрема, з утворенням середньовічних міст і новою системою організації влади. Перший парламент зібрався в Ісландії у 930 році. Потім парламентські вибори почали відбуватися в Іспанії та Англії.

В Середньовічному Києві міцно утвердилась монархічна форма правління. Проте, у X-XII століттях збори громадян мали широкі повноваження. Іноді за результатами таких зібрань виганяли одного правителя й робити князем іншого. Також народні збори призначали суддів, вирішували питання війни та миру і могли відправляти дипломатичні місії в інші країни. Приблизно такі ж повноваження мало й Новгородське віче.

В Англії перший виборний парламент зібрався в 1265 році. Фактично це було частиною компромісу в межах підписаного королем Іоанном Безземельним Великої хартії вольностей (1215). У XIV столітті Англійський парламент був поділений на дві палати, верхню та нижню. З часом верхню палату почали називати палатою лордів, а нижню — палатою громад. У верхній палаті були представники знаті, а у нижній представники громад. Членами громад вважалися представники умовного «середнього класу» — лицарі та городяни. Вибори в палату громад проводились перед кожною сесією, за кілька місяців до її початку.

У XV столітті парламент почав поступово упорядковувати виборчий процес. З'явився список виборців і протокол виборчих зборів. Причому, кожне ім'я підтверджувалось особистою печаткою і підписом. Вплив палати громад був значним: це підтверджується тим, що нерідко король і його радники писали листи з проханням обрати певних осіб. Якби в палати громад не було впливу, то навряд чи хтось витрачав час на подібні речі. Значна кількість членів парламенту не боялися короля й сміливо висловлювали свої думки на засіданнях. Цьому сприяв той факт, що у XVI столітті було зроблено певні кроки по забезпеченню депутатської недоторканності. Першим це питання порушив у 1523 році спікер палати громад Томас Мор: він створив прецедент, звернувшись до короля Генріха VIII з проханням висловлюватись в парламенті без ризику переслідування за свої слова. Так цей привілей парламентарів був прописаний в законі. Також король Генріх видав розпорядження, відповідно до якого депутати і їх майно не можуть бути заарештовані під час сесії. Між іншим, в експертно-аналітичному середовищі сучасної України рішення зняти недоторканність з депутатів Верховної Ради вважається суперечливим і амбівалентним за критерієм неоднозначності наслідків.

Значний крок у поступальному еволюціонуванні демократії був зроблений у Сполучених Штатах Америки: під час війни за Незалежність

колонії мали органи місцевого самоуправління, які включали в себе виконавчу, представницьку та судову гілки влади. Виконавча влада здійснювалась губернатором. В колоніях вона призначалась Англією і підпорядковувалася королівській адміністрації.

Перемога у війні за незалежність відіграла важливу роль в процесі демократичного розвитку й становлення громадянського суспільства не лише у США, а й в усьому світі. В Декларації про Незалежність була проголошена доктрина політичної і соціальної рівності всіх членів суспільства. Після перемоги у війні практично у всіх штатах губернатори обирались законодавчими зборами. При цьому представники законодавчої влади намагались контролювати виконавчу.

Поступово удосконалювалися виборчі системи. В більшості штатів вибори були прямими — виборці голосували безпосередньо за кандидатів у відповідний орган влади. Саме в США почали використовувати таємне голосування за допомогою бюлетенів. Це було навіть законодавчо зафіксовано в Конституціях деяких штатів. Вищим органом законодавчої влади після прийняття Конституції США став Конгрес. Він складався з сенату і палати представників. Виконавчу владу очолював президент. Слід зазначити, що спочатку виборче право мали далеко не всі: в жінок і корінних мешканців (індіанців) його не було. У XX столітті в США з'явився інститут первинних виборів (праймеріз). Їхній сенс полягав у тому, щоб представники однієї партії не відбирали один у одного голоси на виборах. Перші праймеріз відбулися в 1904 році у штаті Флорида.

Важливим етапом становлення виборчої демократії слід визнати впровадження електронного голосування. Розвиток технологій неминуче посприяв актуалізації ідеї проведення виборів за посередництва Інтернету, а разом із тим порушив низку проблем демократії та її підтримки. Загальноприйняте розуміння електронного голосування, не кажучи вже про таке визначення, відсутнє. Те саме стосується й дистанційного електронного голосування.

Загалом термін «електронне голосування» можна використовувати як для визначення опитування за допомогою електронних засобів інтернет-спільноти щодо політичних питань, так і для підрахунку голосів за допомогою електронних засобів до інтегрованих електронних систем у діапазоні від реєстрації виборців і кандидатів до оприлюднення результатів виборів. На нашу думку, термін «електронне голосування» має охоплювати лише політичні вибори та референдуми, а не ініціативи чи опитування громадської думки чи вибірккову участь громадян між виборами та референдумами.

Загалом можна виокремити два основних типи електронного голосування: електронне голосування під наглядом фізичної присутності представників урядових чи незалежних виборчих органів (наприклад

електронні машини для голосування на виборчих дільницях чи муніципальних установах, або в дипломатичних чи консульських представництвах за кордоном), а також електронне голосування в межах виключного впливу виборця, без фізичного нагляду представників державної влади, як-от голосування з власного чи чужого комп'ютера через Інтернет, за допомогою мобільних телефонів (включаючи SMS), або через цифрове телебачення.

Низка країн у всьому світі розглядає можливість запровадження електронного голосування. У країнах Європи вже є досвід впровадження різноманітних схем електронного голосування по всьому континенту. За межами Європи голосування на виборчих дільницях широко практикується в США, Бразилії та Мексиці й розглядаються в інших країнах Центральної та Латинської Америки, у деяких країнах Східної Європи та в Індії [15, с. 280].

Причини зростання інтересу до електронного голосування не завжди однакові. Чи не найбільш поширеною причиною є надання можливості виборцям проголосувати не з виборчої дільниці, в межах якої вони прописані, що мотивує сприянню голосуванню виборців і збільшенню явки. Це також стимулює участь у виборах і референдумах усіх, хто має право голосу, зокрема громадян, які проживають або перебувають за кордоном.

Окрім того, електронне голосування розширює доступ до процесу голосування виборців з обмеженими фізичними можливостями та тих, хто має інші труднощі з фізичною присутністю на виборчій дільниці. Пропонуючи різноманітні канали голосування, сучасні технології можуть привести вибори у відповідність до нових реалій у суспільстві, до все більшого використання нових технологій як засобу спілкування та громадянської активності. Таким чином, електронне голосування є перспективною виборчою опцією з підвищення явки виборців шляхом надання додаткових каналів голосування.

Системи голосування існують упродовж сотень і навіть тисяч років і, попри істотні розбіжності щодо їх ефективності, для підтримки демократії завжди вважалися важливими фундаментальні принципи безпеки та анонімності. Електронне голосування, щоб бути успішним, потребує максимально прозорого та безпечного підходу, якого все ще не забезпечують чинні протоколи. На сьогодні базовою технологією, котра може використовуватися в системі голосування, є платіжна схема, яка забезпечує анонімність транзакцій [16, с. 96].

Електронне голосування було темою активних дебатів: значна кількість експертного середовища вважає, що електронному голосуванню не можна довіряти настільки, щоб використовувати його на значущих виборах через невизначеність щодо автентичності та цілісності машин і голосів, які були віддані за допомогою них. З іншого боку, варто визнати, що паперові рішення істотно застаріли і можуть стати предметом значних маніпуляцій.

Поява блокчейнів запровадила новий спосіб побудови безпечних систем, які мають менше внутрішніх проблем безпеки. Вважається, що успішна система голосування може бути реалізована за допомогою блокчейнів, які є одним із основних елементів гібридної електронної схеми голосування.

Електронні системи голосування — це системи, коректна робота яких залежить від певної електронної технології. Чимало з них залежать від такої технології передачі даних про вибори. Залежність від одного або кількох каналів зв'язку для того, щоб провести вибори, створює безліч логістичних і технічних труднощів щодо можливості перевірки, надійності, безпеки, анонімності та довіри. Зміна способу голосування людей має багато соціальних і політичних наслідків. Роль адміністраторів виборів і незалежних спостерігачів принципово відрізняється, коли в процес залучаються складні комунікаційні технології.

Електронне голосування використовується в різних видах виборів у всьому світі протягом кількох десятиліть. Ключова інтрига полягає в тому, що розробникам системи електронного голосування потрібно бути більш чесними та відкритими щодо вимог, яким відповідають (чи не відповідають) їхні системи. Багато центрів дослідження зосереджені на спробах розробити достатньо безпечне програмне забезпечення для проведення урядових виборів через Інтернет, проте чимало проблем залишаються в силі.

Попри вищезазначені потенційні переваги запровадження електронного голосування, слід зазначити, що модернізація способу голосування сама по собі не покращує демократичну участь. Однак якщо цього не зробити, це може послабити довіру та легітимність демократичних інституцій. Ми вважаємо, що поки електронне голосування не є загальнодоступним, воно не повинно замінювати традиційний спосіб вкидання паперового бюлетеня на виборчій дільниці, а має бути не обов'язковим і лише додатковим виборчою опцією.

З метою забезпечення конфіденційності та рівності виборчого права необхідно забезпечити, щоб на електронних виборах голосували лише особи, які мають на це право, щоб жоден виборець не голосував більше одного разу, а кожен голос, поданий на законних підставах, лише один раз враховується під час підрахунку результатів виборів. У правовій сфері мають бути враховані лише спеціальні положення щодо електронного голосування [17, с. 15]:

- голосування не можна перехопити або змінити;
- голоси не можуть бути відомі до офіційного читання бюлетеня;
- голосувати можуть лише зареєстровані виборці;
- кожен виборець матиме тільки один голос;
- гарантується таємниця голосування — тобто неможливо пов'язати виборця з його/її голосом;

- веб-сайт для голосування протистоятиме будь-якій атаці на кшталт «відмова в обслуговуванні»;
- виборець має бути захищений від крадіжки особистих даних;
- кількість поданих голосів дорівнює кількості отриманих бюлетенів;
- можна довести, що даний громадянин проголосував;
- система не прийматиме голоси поза періодом відкриття бюлетенів.

Поки що не простежується жодної універсальної тенденції певного концептуального впровадження електронного голосування — і це стосується всіх країн, де були зроблені перші кроки в цьому напрямі. У країнах, які поспіхом намагалися запровадити широкомасштабне електронне голосування без достатнього тестування та публічного обговорення, простежується значний опір з боку громадянського суспільства і політичних опонентів. Впровадження електронного голосування останнім часом переживає злети та падіння, з яких потрібно зробити системні висновки, аби врешті запровадити е-голосування правильно та ефективно.

Значних зрушень на шляху до електронного голосування можна досягти лише завдяки тісній співпраці та взаєморозумінню між юридичними та технологічними експертами, потім — між законодавцями та експертами, а насамкінець — між політиками, експертами та громадськістю. До переліку ключових факторів, які дозволяють впровадити електронне голосування, належить довіра до інтернет-комунікацій та уряду, а також можливість безпечно зберігати дані.

Показовою ілюстративною опцією є аспект рівня демократизму **виборів у сучасній Україні**. За період державної незалежності в нашій країні напрацьовано значний демократичний досвід виборів, революцій і референдумів. Перші відносно демократичні вибори в Україні відбулися в березні-квітні 1990 року [18, с. 38]. Тоді депутатів обирали ще у Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки XII скликання, яка згодом вона була перейменована у Верховну Раду України I скликання. Всі депутати були обрані за мажоритарною системою. «З точки зору історичної оцінки, їхнє проведення стало важливою віхою на шляху демократизації суспільного життя республіки, а наслідки спричинили активізацію політичної боротьби між комуністичним і націонал-демократичним таборами, що, зрештою, привело до здобуття державної незалежності України» [19, с. 36].

Після проголошення в СРСР «перебудови» поступово відбувалася демократизація різних сфер суспільного життя — зокрема, створювалися й активно включалися в суспільне життя громадські формування. За задумом Михайла Горбачова, прямі вибори до місцевих рад мали продемонструвати демократизацію політичної системи. І треба визнати, що вибори 1990 року вже не були виборами без вибору. Щоправда, компартійний апарат все ще контролював офіційну пресу, тому активно розвивався «самвидав», вплив

якого на виборах 1990 року був дуже значним. В передвиборчій боротьбі активно використовувалися мітинги, демонстрації і збори. Вибори сприяли популяризації програмних засад Народного Руху України. За результатами виборів демократичні кандидати впевнено перемогли у західних областях України.

Загалом вибори 1990 року показали високий потенціал демократичного розвитку України. Формальна перемога правлячої партії не була переконливою. Сама незалежність дісталась Україні частково революційним шляхом (згадаємо «революцію на граніті» в жовтні 1990 року). Тоді відбулося студентське голодування на Майдані Незалежності, яке істотно прискорило здобуття Україною державної незалежності. Нарешті 24 серпня 1991 року Україна утвердила державний суверенітет, що й підтвердив Всеукраїнський референдум 1 грудня того ж року.

Відтоді в Україні відбулося ще 8 виборів до Верховної Ради й було обрано 6 президентів, що теж є виразною ознакою демократичності. Приміром, у Російській Федерації за ті ж 30 років було лише 3 президенти, включаючи Дмитра Медведєва. Вибори до Верховної Ради проводилися в різні роки за різними виборчими системами: у 1990 році — за мажоритарною системою; у 1994 році — за мажоритарною системою; у 1998 році — за змішаною системою (половина депутатів по мажоритарній, половина — по пропорційній); у 2002 році — за змішаною системою; у 2006 році — за пропорційною системою; у 2007 році — за пропорційною системою; у 2012 році — за змішаною системою; у 2014 році — за змішаною системою; у 2019 році — за змішаною системою.

Що стосується президентських виборів, то за станом на сьогодні лише один президент України (Леонід Кучма) обирався на другий термін; решта президентів або відпрацювали один президентський термін (Віктор Ющенко та Петро Порошенко), або навіть 5 років до кінця не відпрацювали (Леонід Кравчук та Віктор Янукович). Така ситуація доводить високу конкурентність українських виборів і фіаско всіх спроб узурпації влади. Такі спроби успішно усувалися шляхом революційних подій на Майдані у 2004 та 2013-14 роках.

Починаючи з 2014 року в Україні проводиться реформа децентралізації, яка, зокрема, передбачає адміністративно-територіальну реформу зі створенням об'єднаних територіальних громад. Адміністративно-територіальна реформа передбачає формування нового адміністративно-територіального устрою держави. Базовими адміністративно-територіальними одиницями мають стати громади, створені шляхом об'єднання сільських і селищних рад близько розташованих один від одного населених пунктів. Наприклад, якщо поблизу є одне селище міського типу і кілька сіл — вони можуть бути об'єднані в одну громаду.

Основним законодавчим актом, який регулює об'єднання територіальних громад, став прийнятий у 2015 році закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Однією з основних проблем при об'єднанні територіальних громад є критерії вибору їх центру. Слід зазначити, що децентралізація Україні потрібна, як і адміністративно-територіальна реформа. Органам місцевого самоврядування необхідно надати більших повноважень.

Висновки

Отже, можна констатувати, що впродовж ХХ й на початку ХХІ століть як у світі в цілому, так і в Україні зокрема відбулися значні демократичні зміни, реформи й перетворення — зокрема, виборче право стало загальним і в західному світі переконливо перемогла концепція лібералізму, в основному розроблена у ХVІІ століття видатним англійським філософом Джоном Локком. Подальший розвиток демократичних процедур із високою вірогідністю призведе до електронного голосування, яке вже частково практикується в країнах західного світу.

Що стосується України, то на нашу думку, вона ще не готова повною мірою до електронного голосування, хоча інтенсивна робота в цьому напрямі ведеться — зокрема, міністром цифрової трансформації України Михайлом Федоровим. Причиною неготовності є насамперед низький рівень довіри до влади. Попри те, що під час повномасштабної війни рейтинг президента Володимира Зеленського, а також довіра до уряду й парламенту помітно зросли, до двох останніх інституцій вона все ще є недостатньою (52% і 35% відповідно) [11, с. 36].

За результатами виконаного дослідження можна зробити висновок, що основними напрямками підвищення довіри до влади є:

- мінімізація рівня корупції в органах державної влади шляхом більш жорсткого покарання порушників;

- створення умов для прозорості та відкритості влади, що дозволяє громадянам зрозуміти суть, цілі та завдання, що постають у відповідних сферах;

- покращення морального середовища державної служби, оновлення кадрів, запровадження добору висококваліфікованих кадрів, які б одночасно відповідали вимогам чесної поведінки на державній службі;

- налагодження партнерського діалогу між суспільством та владою, надання можливості громадянам брати участь у процесах прийняття рішень.

Довіра є важливим атрибутом ефективного державного управління та однією з передумов стабільного та прогнозованого розвитку держави. Довіру можна розглядати як один із основних нематеріальних ресурсів влади, який необхідний для досягнення суспільнозначущих результатів.

Довіра також передбачає, що представники громадськості добровільно беруть на себе зобов'язання виконувати частину державних функцій.

Для того, щоб суспільство було дійсно демократичним, необхідно забезпечити дієвий вплив на владу не лише під час виборчої кампанії, а й після неї, під час виконання своїх обов'язків депутатами різних рівнів. Цьому може допомогти вдосконалена процедура відкликання депутатів, які не справляються зі своїми обов'язками. Втім, найбільш дієвим засобом підвищення ефективності представників обраної на демократичних виборах влади є вдосконалення механізму звітності: якщо обраний репрезентант народних інтересів розумітиме, що, приміром, щороку (якщо не двічі на рік) йому потрібно предметно звітувати перед виборцями про здобутки не власної кишені, а репрезентованої ним громади, то Україна і її демократичний шлях розвитку отримають дві фундаментальні переваги — по-перше, в коридорах влади істотно зменшиться кількість «випадкових людей», які йшли у владу лише з метою використати з максимальною користю для себе всю каденцію свого перебування при владі; по-друге, той, хто отримав вотум довіри виборців, буде змушений одразу інтенсивно «впрягатися в роботу», а не сподіватиметься, що для «пускання пилу в очі» достатньо буде хаотичної гіперактивності наприкінці п'ятирічної каденції.

Список посилань

1. Shuifa, H., & Hu J. (2008). The Concept of Democracy. *Frontiers of Philosophy in China*, 3 (4), 622–632. URL : <http://www.jstor.org/stable/40343902>.
2. Adagbabiri, M. M., & Chuks, O. K. (2015). Democratic Typology: A Practical Guide. *International Journal of Humanities and Social Science*, 5 (12), 158–161. URL : http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_5_No_12_December_2015/19.pdf.
3. Daly, S. (2003). The Ladder of Abstraction: A Framework for the Systematic Classification of Democratic Regime Types. *Politics*, 23 (2), 96–108. doi:10.1111/1467-9256.00185.
4. Machiavelli, N. (1883). *Discourses on the first decade of Titus Livius*. London : Kegan Paul, Trench and Co., 425 p.
5. Locke, J. (1773). *An essay concerning the true original extent and end of civil government*. Boston : Edes and Gill, 224 p.
6. Jenkins, D. (2011). The Lockean constitution: Separation of powers and the limits of prerogative. *McGill Law Journal*. №3 (56), 545–586.
7. Russell, B. (1967). *A history of Western philosophy*. Simon & Schuster, 955 p.
8. Rousseau, J. (1895). *The social contract or principles of the political right*. London: Swan Sonnenschein & Co., 247 p.
9. Rousseau, J. (1754). *Discourse on inequality*. Library of the American University of Beirut, 244 p.

10. Cavender, A. (2012). Democracy of appropriation — Pierre Rosanvallon: Democratic Legitimacy: Impartiality, Reflexivity, Proximity. Translated by Arthur Goldhammer. *The Review of Politics*, 74 (2), 343–346. doi:10.1017/S0034670512000368.
11. North, D. C., Wallis, J. J., & Weingast, B. R. (2009). *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Cambridge University Press, 345 p.
12. Acemoglu, D., & Robinson, J. (2019). *The Narrow Corridor: How Nations Struggle for Liberty*. London : Penguin Books Limited, 608 p.
13. Шарп, Д. Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи. Бостон : Ін-т ім. А. Ейнштейна, 1993. 86 с.
14. Логінов, О. Вибори в Стародавньому Римі: класика політтехнологій. Politconsultant.org. URL : <http://politconsultant.org/vyborgy-v-drevnem-rime-klassika-polittexnologij>. 2017.
15. Gibson, J. P., Krimmer, R., Teague, V., & Pomares, J. (2016). A review of E-voting: the past, present and future. *Annales Des Télécommunications*, 71 (7–8), 279–286. URL : <https://doi.org/10.1007/s12243-016-0525-8>.
16. Kshetri, N., & Voas, J. (2018). Blockchain-enabled e-voting. *Ieee Software*, 35 (4), 95–99.
17. Remmert, M. (2004). Towards European standards on electronic voting. *Electronic Voting in Europe-Technology, Law, Politics and Society*, Workshop of the ESF TED Programme Together With GI and OCG, Gesellschaft für Informatik eV, 13–16.
18. Кобута, С., Кобута, Л. Демократичні вибори в Україні 1990 року: особливості проведення та наслідки. Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2010. Вип. 17, С. 35–45.
19. Богатырев Д., Бортник Р., Гаевский Д., Гайдай В., Дзивицзинский В., Печенкин И., Пешко А., Семенов М., Спиридонов Н., Якушик. Цена реформ. Днепр : Середняк Т. К., 2019. 209 с.

References:

1. Shuifa, H., & Hu J. (2008). The Concept of Democracy. *Frontiers of Philosophy in China*, 3 (4), 622–632. URL : <http://www.jstor.org/stable/40343902>.
2. Adagbabiri, M. M., & Chuks, O. K. (2015). Democratic Typology: A Practical Guide. *International Journal of Humanities and Social Science*, 5 (12), 158–161. URL : http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_5_No_12_December_2015/19.pdf.
3. Daly, S. (2003). The Ladder of Abstraction: A Framework for the Systematic Classification of Democratic Regime Types. *Politics*, 23 (2), 96–108. doi:10.1111/1467-9256.00185.

4. Machiavelli, N. (1883). Discourses on the first decade of Titus Livius. London : Kegan Paul, Trench and Co., 425 p.
5. Locke, J. (1773). An essay concerning the true original extent and end of civil government. Boston : Edes and Gill, 224 p.
6. Jenkins, D. (2011). The Lockean constitution: Separation of powers and the limits of prerogative. *McGill Law Journal*. №3 (56), 545–586.
7. Russell, B. (1967). A history of Western philosophy. Simon & Schuster, 955 p.
8. Rousseau, J. (1895). The social contract or principles of the political right. London: Swan Sonnenschein & Co., 247 p.
9. Rousseau, J. (1754). Discourse on inequality. Library of the American University of Beirut, 244 p.
10. Cavender, A. (2012). Democracy of appropriation — Pierre Rosanvallon: Democratic Legitimacy: Impartiality, Reflexivity, Proximity. Translated by Arthur Goldhammer. *The Review of Politics*, 74 (2), 343–346. doi:10.1017/S0034670512000368.
11. North, D. C., Wallis, J. J., & Weingast, B. R. (2009). Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History. Cambridge University Press, 345 p.
12. Acemoglu, D., & Robinson, J. (2019). The Narrow Corridor: How Nations Struggle for Liberty. London : Penguin Books Limited, 608 p.
13. Sharp, D. (1993). Vid dyktatury do demokratiyi: kontseptual'ni zasady zdobuttya svobody. Boston : In-t im. A. Eynshteyna, 86 s. [In Ukrainian].
14. Lohinov, O. (2017). Vybory v Starodavn'omu Rymi: klasyka polittekhnohiiy. [In Russian]. URL : <http://politconsultant.org/vybory-v-drevnem-rime-klassika-polittexnologij>.
15. Gibson, J. P., Krimmer, R., Teague, V., & Pomares, J. (2016). A review of E-voting: the past, present and future. *Annales Des Télécommunications*, 71 (7–8), 279–286. URL : <https://doi.org/10.1007/s12243-016-0525-8>.
16. Kshetri, N., & Voas, J. (2018). Blockchain-enabled e-voting. *Ieee Software*, 35 (4), 95–99.
17. Remmert, M. (2004). Towards European standards on electronic voting. Electronic Voting in Europe-Technology, Law, Politics and Society, Workshop of the ESF TED Programme Together With GI and OCG, Gesellschaft für Informatik eV, 13–16.
18. Kobuta, S., & Kobuta, L. (2010). Demokratychni vybory v Ukrayini 1990 roku: osoblyvosti provedennya ta naslidky. *Visnyk Prykarpat's'koho universytetu. Istoriya*, (17), 35–45. [In Ukrainian].
19. Bogatyrev D., Bortnik R., Gayevskiy, D., Gayday, V., Dzividzinskiy, V., Pechenkin, I., Peshko, A., Semenov, M., Spiridonov, N., Yakushik, V. (2019). Tsena reform. Dnepr : Serednyak T. K., 209 p. [In Ukrainian].

Mykola Spiridonov

Kyiv National University of Construction and Architecture (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-8368-9426>

e-mail: nikspiridonov193@ukr.net

Ivan Chornomordenko

Kyiv National University of Construction and Architecture (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-9204-6342>

e-mail: hmurii@ukr.net

PHILOSOPHY OF THE FUNCTIONAL BASICS OF DEMOCRACY: DELEGATION AND SELECTION

Abstract

The functional foundations of democracy, elections, and referenda as essential components of these foundations have been studied. The study of the phenomenon of democracy through the prism of disciplinary models, criteria, and priorities of philosophy is emphasized. The formation of «democracy» as a philosophical concept and a state management tool is analyzed. The meaningful place of the narrative of democracy in modern world order realities in general and in socio-political positioning in particular. The importance of the concept of «social contract» for modern democracy is substantiated: even though this concept was popularized by John Locke and Jean-Jacques Rousseau during the Enlightenment, in our time, it has not lost its criterion significance and instrumental effectiveness. It has been proven that the logic of the transformational evolution of democratic procedures will, in the future, lead to the spread of the practice of electronic voting, the services of which are already used in many countries. It was found that the Ukrainian electoral system still needs to be ready for the full implementation of electronic voting. However, many significant steps have already been taken in this direction. A comparative analysis of election technologies and their application in pre-election and post-election political struggles was carried out. The difficulties of Ukraine's democratic transition are summarized — in particular and, first of all, through the prism of the mechanism of delegation of powers and the tools of elections.

Keywords: worldview priorities of democracy research, elections as a tool of democracy, political campaign, referendum, people's Veche (assembly), united territorial communities (UTC).

Стаття надійшла до редакції 08.11.23

© Спіридонов М. Ю., Чорноморденко І. В., 2023